

University of Groningen

De waardering van persoonlijkheid

Raad, Boele de

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2005

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Raad, B. D. (2005). *De waardering van persoonlijkheid*. Uitgeverij Nieuwezijds.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

DE WAARDERING VAN PERSOONLIJKHEID
BOELE DE RAAD

DE WAARDERING VAN PERSOONLIJKHEID

Rede

Uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
bijzonder hoogleraar in de psychologische,
pedagogische en sociologische wetenschappen, in het
bijzonder de persoonlijkheidspsychologie
aan de Rijksuniversiteit Groningen
op dinsdag 18 januari 2005

door

Boele de Raad

Mijnheer de Rector Magnificus,
Zeer gewaardeerde toehoorders,

Waarderingen komen in soorten en stijlen. Het gaat hier om de waardering van verschillen tussen mensen, want daarover gaat persoonlijkheid. Ik heb een tiental waarderingsvormen getraceerd, deels door terug te gaan in de geschiedenis. Ik wilde daarbij vooral weten wat hun inhoudelijke, descriptieve bijdrage was aan de communicatie over persoonlijkheid, en welk praktisch doel ze dienden, hoe ze werden gebruikt. Kunnen we over persoonlijkheid bijvoorbeeld het beste communiceren door een enkel woord of pakkende uitdrukking, door een opsomming van de meest belangrijke eigenschappen of door een gedetailleerde contextuele beschrijving? En wat wordt ermee beoogd? Dient het een dagelijks doel, een wetenschappelijk doel of een professioneel-psychologisch doel?

Ik geef hier alvast die tien waarderingsvormen. Achtereenvolgens, de *maatschappelijke* waardering van persoonlijkheid, de *morele* waardering, de *dramaturgische* waardering, de waardering van het *onderscheid*, de waardering van het *lexicaal archief*, de *gebruikswaardering*, de *theoretische* waardering, de *internationale* waardering, de waardering van het zogenaamde *Big Five* model, en de *situatieve* waardering van persoonlijkheid. Ik begin en eindig met het Big Five model.

Het Big Five model

Vooraf gedurende de laatste twee tot drie decennia heeft het zogenaamde Big Five model van persoonlijkheidseigenschappen vorm gekregen. Het is bedoeld voor een zeer breed gebruik en omvat de vijf basisdimensies Extraversie, Vriendelijkheid, Zorgvuldigheid, Emotionele stabiliteit, en Intellect (figuur 1).

Extraversie	spontaan lawaaierig spraakzaam	<i>versus</i>	gesloten gereserveerd individualistisch
Vriendelijkheid	hartelijk mild tolerant	<i>versus</i>	bazig dominant veeleisend
Zorgvuldigheid	ijverig voorzichtig plichtsgetrouw	<i>versus</i>	ongedisciplineerd gemakzuchtig chaotisch
Emotionele stabiliteit	zeker beheerst gevoelloos	<i>versus</i>	teder lichtgeraakt paniekerig
Intellect	origineel onafhankelijk rebels	<i>versus</i>	behoudend volgzaam onkritisch

Figuur 1. Het Big Five model

Zo'n beetje elk oordeel over persoonlijkheid zou moeten kunnen worden uitgedrukt in termen van deze vijf dimensies of in combinaties ervan.

De typisch Extraverte persoon is vooral spontaan, lawaaiig, spraakzaam en impulsief, terwijl de typisch Introverte persoon eerder gesloten, gereserveerd, en individualistisch is.

Vriendelijkheid wordt uitgedrukt in eigenschappen als hartelijk, mild en tolerant, en Onvriendelijkheid in bijvoorbeeld dominant en veeleisend.

Voorbeelden van Zorgvuldigheid zijn voorzichtig en plichtsgetrouw, en voorbeelden van Onzorgvuldig zijn gemakzuchtig en chaotisch.

Emotionele stabiliteit komt tot uitdrukking in eigenschappen als zeker, beheerst en gevoelloos, tegenover eigenschappen als teder, lichtgeraakt en paniekerig.

Intellect, tenslotte, vinden we vooral in eigenschappen als origineel, creatief, en, voor het Nederlands, in de typerende eigenschappen onafhankelijk, rebels en progressief, tegenover eigenschappen als behoudend, volgzaam en onkritisch.

Het complete register van persoonlijkheidseigenschappen zoals dat kan worden gedistilleerd uit een lexicon, bevat al gauw enkele duizenden uitdrukkingen. Toch lijken oordelen over persoonlijkheid eigenlijk steeds neer te komen op onderscheidingen in termen van de meest belangrijke en bruikbare aspecten van die duizenden uitdrukkingen, en die bruikbare aspecten zijn redelijk goed samen te vatten door de dimensies van het Big Five model. Dat model wordt zeer gewaardeerd – het vindt gretig aftrek op allerlei terreinen van zowel onderzoek als toepassing – maar het wordt ook veel bekritiseerd. Het metaforische kledingstuk van de Big Five zit in de ogen van sommigen veel te nauw; zij vinden dat er veel meer te zeggen valt over persoonlijkheid dan in die vijf dimensies kan worden uitgedrukt. In de ogen van anderen zit het kledingstuk duidelijk te ruim, in de ogen van weer anderen moet het hier en daar alleen maar een beetje worden ingenomen of uitgelegd, en volgens nog weer anderen past het niet bij elke gelegenheid: is het bijvoorbeeld wel functioneel genoeg, is het niet te sexy, en kun je er ook mee de grens over?

Waardering van persoonlijkheid in het oude Griekenland

Ik neem u mee naar het oude Griekenland van ongeveer 2,5 duizend jaar geleden, om uit te vinden op welke manier destijds persoonlijkheid werd gewaardeerd. Het mij vroegst bekende register van eigenschappen van de menselijke persoon is van Plato (427–349 vC). Dit register omvatte de vier kerneigenschappen moed, rechtvaardigheid, gematigdheid, en wijsheid, die het basismateriaal vormden voor een ideale maatschappelijke structuur, zoals uiteengezet in Plato's *Republiek*. Die eigenschappen moeten waarschijnlijk opgevat worden in de bekende Platoonse zin, als universeel beschikbare ideeën.

Maatschappelijke waardering

Volgens Plato diende de ideale maatschappij te worden verankerd in de opbouw van de individuele ziel. Mensen die over wijsheid en verstand beschikten, werden daarvoor beloond met leidende posities, mensen gekenmerkt door plichtsbesef en dapperheid of

moed werden lager gewaardeerd en kregen de uitvoerende en beschermende taken, en tenslotte was er de grote massa van werkers – idealiter gekenmerkt door zelfbeheersing of gematigdheid. Rechtvaardigheid werd een algemene plaats toegedicht. Persoonlijkheid werd hier *maatschappelijk* gewaardeerd. Plato's persoonlijkheidsconceptie is gezien de doelstelling functioneel geformuleerd – dus mogelijk passend voor de gelegenheid – maar heeft juist daardoor ook beperkte toepassingsmogelijkheden.

Dat eigenschappenregister van Plato was door zijn leerling Aristoteles (384-322 vC) uitgebreid tot het aantal van dertien en telkens voorzien van hun extremen, waarin het te veel of te weinig van de eigenschap werd uitgedrukt. Aristoteles benadrukte dat karakter moest worden gezien als het niet-rationele deel van de ziel, de plaats van verlangens en emoties. Hoe anders kon je verklaren dat iemand boos kon worden, pijn kon hebben, of medelijden kon voelen? Karakter was het gevaarlijke deel van de ziel. In zijn *Ethica Nicomachea* stelde Aristoteles dat het gevaar kon worden gekeerd door rede, ervaring en context, een leerproces van vallen en opstaan, waardoor men het juiste midden zou weten te vinden tussen de twee extremen.

Morele waardering

Dat midden was de deugd – een eigenschap die de hoogste waardering verdiende. Zo was moed de mooie eigenschap die het midden hield tussen de twee lelijke eigenschappen onbezonnen en laf, was vrijgevig het midden tussen verkwistend en gierig, en grootmoedig het midden tussen ijdel en bekrompen. Het baken van de deugdelijke eigenschap markeerde de *morele* waardering van persoonlijkheid. Uitdrukkingen als onbezonnen, vrijgevig, en bekrompen functioneerden daar overigens als *pars pro toto*: het enkele woord stond voor een bijbehorend complex van trekken en trekjes, een persoonlijk relaas van gewoonten en neigingen, deels aangeboren, deels eigengemaakt.

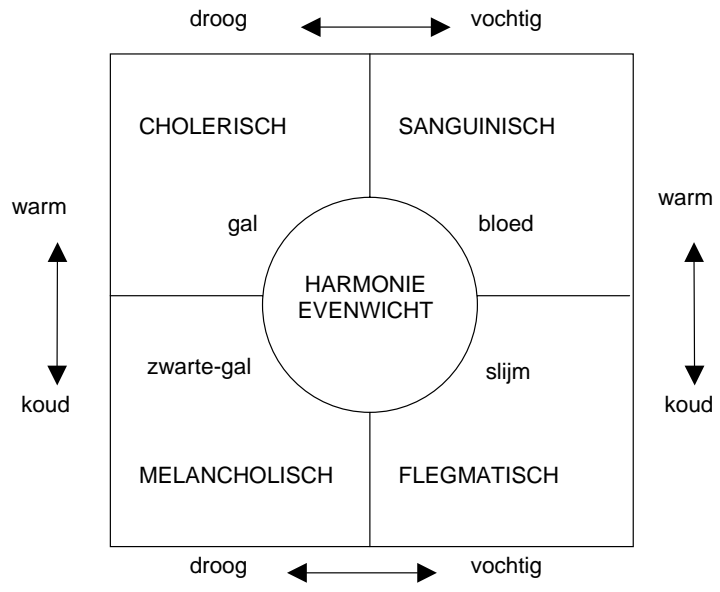
Het meest bekende werk over karakters uit de oudheid waarin de ondeugd, en daarmee het morele aspect, op de voorgrond stond en waarin dat verhaal juist tot in enig detail was uitgeschreven, is van een leerling en vriend van Aristoteles, Tyrtamus van Eresus, door Aristoteles vanwege zijn goddelijke schrijfkunst Theophrastus genoemd. Deze laatste heeft een dertigtal typen beschreven, telkens op een A4-tje, waaronder de Huichelaar, de Hielenlikker, de Uitslover, de Profiteur, de Ongelikte beer, en de Lastertong (zie vertaling door Van Dolen, 1991). Hier een gedeelte van de schets van de Zwamneus: “Een zwamneus gaat, om maar iets te noemen, pal naast een onbekende zitten, hemelt eerst zijn eigen vrouw op, vertelt daarna uitentreuren de droom van de afgelopen nacht en bespreekt vervolgens uitvoerig ieder gerecht dat hij heeft gegeten. Als hij eenmaal goed op dreef is dan klaagt hij dat de mensen van tegenwoordig veel slechter zijn dan die van vroeger, dat de prijs van het koren is gezakt, dat het in de stad stikt van de buitenlanders, dat het goed zou zijn voor het gewas dat er weer wat regen zou vallen, en dat het tegenwoordig moeilijk is om rond te komen, ...”.

Dramaturgische waardering

Alle dertig karakters van Theophrastus waren steeds treffende, concrete schetsen van individuen, die net als de zwamneus daarin ten voeten uit werden getekend. De opsomming van de details, de gebaren, maakten ze ook zo zeer menselijk en herkenbaar dat je het gevoel kreeg dat je ze zo op straat kon tegenkomen. Die types waren bedoeld als

voorbeelden van zwakheden en gebreken, maar juist het herkenbare maakte de schetsen geruststellend en vertederend, net zoals men vertederend kan spreken over bijvoorbeeld het type Oblomov (Gontsjarov, 1938). Misschien zou je, nu meer dan toen, types als die zwamneus en Oblomov ook wel willen tegenkomen, zoniet op straat dan toch zeker uitgebeeld op toneel of in de film, zodat je ze van alle kanten eens kunt bekijken. Naast de morele waardering vinden we ten opzichte van de Theophrastische beschrijvingen ook een zekere *dramaturgische* waardering in de nadruk op herkenbaarheid en de mogelijkheid tot uitbeelding. Herkenbaarheid verhoogt de kans op waardering.

Terwijl voor het beschrijvende aspect van persoonlijkheid vaak wordt teruggegrepen op Theophrastus, wordt voor het verklarende aspect van persoonlijkheid vaak verwezen naar de bron van de temperamentenleer in de theorie van Galenus (129–210 nC) met de vier lichaamssappen, bloed, slijm, gal, en zwarte gal (figuur 2). Die lichaamssappen speelden in de oude geneeskunde een belangrijke rol ter verklaring van ziekten. Veel van de ideeën over temperament werden toegeschreven aan Hippocrates, die afrekende met de idee dat ziekte werd veroorzaakt door geesten of demonen. Volgens hem was ziekte een gevolg van een verkeerde mengeling van de vier lichaamssappen. Een gezonde verhouding tussen sappen kon bijvoorbeeld worden bereikt door aderlaten of braken. Die ideeën over temperament waren ook gemeengoed in de school van Aristoteles. Die lichaamssappen werden door Aristoteles beschreven als afvalstoffen, waarvan een teveel schade teweeg kon brengen. Teveel bloed maakte je sanguinisch, teveel slijm maakte je flegmatisch, teveel gal maakte je cholericus, en teveel zwarte gal maakte je melancholisch. Zwarte gal, bijvoorbeeld, kon zowel zeer warm als zeer koud worden. Te veel zwarte gal in koude toestand veroorzaakte beroertes, verdoofdheid, neerslachtigheid, angst en traagheid van begrip. In verhitte toestand veroorzaakte zwarte gal uitbarstingen van zweren, opgewektheid, geniale trekjes, en snel verliefd worden, en het zich gemakkelijk laten meevoeren door hartstochten. De verschillende mengverhoudingen van warm of koud en veel of weinig leidden tot verschillen in karakter, vooral wanneer die mengverhouding van nature aanwezig was (ze kon ook worden beïnvloed door voedsel en door gebeurtenissen).

Figuur 2. Temperament volgens Galenus

Lessen uit de geschiedenis

Wat valt er te leren van deze korte historisch excursie?

Ten eerste: de wegen van de historisch gescheiden behandelde temperamentspsychologie en de karakterologie blijken elkaar te kruisen in de traditioneel heersende opvattingen uit de tijd van Aristoteles. Het is dan ook niet vreemd dat er een gemeenschappelijk thema voor de twee benaderingen is aan te wijzen – het thema van het evenwicht, de balans, of het equilibrium. Net zoals Aristoteles een optimaal functionerend *karakter* beschreef door de deugdzame eigenschappen die het midden hielden tussen de extremen, zo beschreef Galenus een optimaal *temperament* als een waarvan de kwaliteiten in balans waren, dat wil zeggen, het midden hielden tussen extremen. Dat midden was het eigenlijke temperament. Het is niet onwaarschijnlijk dat dergelijke ideeën over mengsels van lichaamssappen ook aan de basis hebben gelegen van de karakterschetsen van Theophrastus; die ideeën maken althans de vorm en inhoud van die schetsen wel zeer begrijpelijk.

Ten tweede: bij Theophrastus ging het om de uitbeelding en het herkenbaar maken van ondeugdelijke eigenschappen. Hij deed dat in de vorm van een typologie – hij beschreef soorten personen of *types*. Bij Aristoteles lag de nadruk veel meer op de soorten eigenschappen, en om hun vaststelling – hij beschreef *variabelen*. Een probleem bij het schrijven van types is dat ze al gauw kunstmatig worden. Het gaat vaak om een aspect dat is afgezonderd en aangedikt. Iets specifiek, bijvoorbeeld het wauwelen, wordt tot in detail opgeblazen. De Wauwelaar is doortrokken van het wauwelen tot in elke vezel van zijn bestaan. Daardoor verworden zulke beschrijvingen al gauw tot een karikatuur van het individu; ze bestaan eigenlijk alleen maar op het toneel. Ze zijn misleidend voorzover ze betrekking hebben op individuen. Zulke beschrijvingen zouden echter juist interessant kunnen zijn voor zover ze betekenis geven aan begrippen. We weten dan bijvoorbeeld tot in detail wat we met wauwelen bedoelen.

Ten slotte: de karakters van Theophrastus zijn toch eigenlijk van weinig meer dan historische betekenis, ook al is hijzelf altijd beschouwd als de eerste karakteroloog. Uit recent onderzoek (De Raad & Ceulemans, 2001) blijkt bijvoorbeeld, dat de dertig karakters semantisch sterk overlappen. De eigenschappen die tot uitdrukking waren gebracht in de karakterschetsen, zijn vooral afkomstig van de Big Five dimensies Vriendelijkheid en Zorgvuldigheid. Achteraf hoeft dit niet te verbazen, want deze twee dimensies worden inderdaad opgevat als de meer typische karakterdimensies. De schetsen zijn vooral ook praktische uitwerkingen van moraliserende aspecten in de opvattingen van Aristoteles. Aristoteles is mogelijk de eerste echte differentieel psycholoog. Hij heeft het over emoties, karaktereigenschappen, afwijkend gedrag, dimensies waarop je mensen kunt beoordelen, en over schaalpunten. Daarnaast was hij ook humanistisch leerpsycholoog. De negatieve eigenschappen waren voorbeelden van niet optimaal functioneren – als je het optimale midden wist te vinden, dan kon je het geluk deelachtig worden. Dat kon worden bereikt door oefening, zoals je oefent in het paardrijden, salsadansen of gitaarspelen. Persoonlijkheid was een vaardigheid. Door te oefenen in vriendschap, door bijvoorbeeld geregeld op ziekenbezoek te gaan bij een vriend, kon je jezelf de deugd van vriendschap eigen maken.

Overgang naar de moderne tijd

Er is een verspreid soort typologie, waarin juist de suggestie van realiteit naar de achtergrond is verschoven, en de typen misschien alleen nog geschikt zijn voor uitbeelding op het toneel. Deze typologie is vooral te vinden in de literaire kunst.

Zo beschreef Diderot (1959) de geaardheid van het klaplopen ("de eerste zorg 's ochtends bij het opstaan is waar te gaan lunchen, en na de lunch nadenken over waar later te gaan dineren"), verhief Gontsjarov in de figuur van Oblomov luiheid tot kunst ("Liggen was zijn normale houding. Zodra hij wakker werd besloot hij op te staan, zich te wassen, thee te drinken en eens goed na te denken, tot een besluit te komen, te schrijven, kortom, de zaak behoorlijk af te handelen. Met dat besluit bleef hij een half uur liggen en vond toen dat hij na de thee nog genoeg tijd had om te werken"), en bracht Nescio (1933) op onnavolgbare manier de uitvreter tot leven ("die je sigaren oprookte, geld van je leende, en een jas van je aantrok als-i in de regen naar huis moest").

De drie voorbeelden leggen verschillende facetten bloot van Onzorgvuldigheid, de negatieve pool van een van de Big Five dimensies. In de bondige vorm die doet denken aan Theophrastus heeft Canetti (1975) in een schitterende typologie het bijzondere in gedragspatronen van de mens uitgetekend, met zulke titels als de tranenwarmer, de hebhoudster, en de paardenduistere. Ook Canetti legde weer een nieuw facet bloot van Onzorgvuldigheid in het karakter van de traineerder ("deze brengt, op stille plaatsen, die niemand kent, de uren door waarin men hem lastig had willen vallen").

Waardering van het onderscheid

De waardering van het onderscheid en van de verschillen tussen individuen komt in twee vormen.

Ten eerste is dat de waardering in de vorm van een appreciatie van het *bijzondere*, het eigenaardige, ongewone en onverwachte in de ander, en waarmee die ander zich onderscheidt, zonder dat er direct wordt gezegd of dat ongewone goed of slecht is. Interessant is dat Aristoteles al probeerde het ongewone te accepteren. Hij deed een poging om het negatieve beeld van het extreme karakter te rehabiliteren, en vroeg zich af waarom alle mannen die uitzonderlijk waren in de wetenschap, kunst en politiek, melancholici waren. Heracles vermoordde zijn kinderen, Empedocles stortte zich in de Etna, en Socrates had last van innerlijke stemmen. Aristoteles vatte extremen enerzijds op als verwijzing naar instabiliteit van het karakter, en anderzijds als een verwijzing naar iets uitzonderlijks dat tot uitdrukking komt in buitengewone prestaties.

Ten tweede is dat de waardering in de vorm van een appreciatie van de *verscheidenheid*, zoals uitgedrukt in de uiteenlopende registers en overzichten van karakters en eigenschappen. Plato wist iedereen te vangen door de begrippen wijsheid, moed en gematigdheid. Het zou zeer onbevredigend zijn geweest wanneer Plato bijvoorbeeld alleen de twee maatschappelijke bovenlagen had besproken en de onderlaag onbenoemd had gelaten. Aristoteles en Theophrastus brachten verdere nuanceringen aan, maar de nadruk lag bij hen op de deugdelijke karaktereigenschappen. Richard Aldington (1925) heeft in het begin van de twintigste eeuw *A Book of Characters* samengesteld, waarin tientallen systemen van andere auteurs en honderden types uit de karaktergeschiedenis zijn samengebracht, maar het is nog zeer de vraag of die bonte stoet van persoonlijkhe-

den en eigenschappen uit de geschiedenis gezamenlijk een compleet beeld geven van alles wat er aan psychologisch onderscheid te maken valt.

Hedendaags onderzoek

In het voorgaande heb ik mij laten leiden door wat kan worden aangetroffen in de literatuur, door wat bedacht en beschreven is door anderen. Ik blijf bij dat principe. Ik geef een paar willekeurige statistieken (zie ook Dunbar, 1997). In een café is misschien wel tweederde van de conversatie persoonspraat, over wie wat doet met wie, en of dat goed is of slecht; wie populair is en wie niet, en waarom; hoe je moet omgaan met een moeilijk kind, een moeilijke partner of collega. De meest verkochte boeken zijn romans die gaan over hoe de hoofdpersonen hun intieme ervaringen verwerken en hoe ze reageren op veranderingen in het leven. Het gewone dagblad heeft al gauw meer dan een derde gewijd aan stukken waarin de lezer kennis neemt van het intieme leven van anderen. In bijna ieder krantenartikel zijn er een of meer karakteruitspraken te vinden. Uit de Volkskrant van 13 december 2004 is binnen vijf minuten de volgende serie uitspraken opgetekend, elk uit een willekeurig artikel op elk van de negen informatieve pagina's:

1. "Prins Bernhard, de dekselse dode deugniet"
2. "Dit is mijn eerste daad van verzet"
3. "Bekennende verdachten zijn vaak labiel"
4. "Niet alleen een draaikont, maar ook nog laf"
5. "Haar neiging om te nuanceren wordt haar niet altijd in dank afgenomen"
6. "Onthullingen over de handel en wandel van een minister"
7. "De bevlogen politicus"
8. "Managers zijn extraverte, gemotiveerde types"
9. "De hoofdredacteur is een pompeuze hofdienaar"

De Plato's en Aristotelessen van deze tijd zijn niet van de lucht.

Dagelijkse gesprekken op het werk of thuis hebben voor het merendeel betrekking op gedrag en eigenschappen van zelf of van anderen. Opvattingen over mensen worden onder woorden gebracht door zo mogelijk passende taal; daarbij gaat het om het zakelijke aspect – is de observatie goed weergegeven? – en om het gebruik – hoe wordt erop gereageerd? Als woorden ontbreken of tekortschieten, worden nieuwe of meer prozaïsche uitdrukkingen bedacht of metaforen gebruikt – en soms worden deze overgenomen door anderen. Het praktische gebruik levert feedback over de effectiviteit van de uitdrukking: zijn de gevoelens gelucht, is de juiste toon aangeslagen, is er een gevoelige snaar geraakt? Woorden worden continu beproefd op hun werkzaamheid. Karakterpraat vormt dagelijkse kost, goed vergelijkbaar met het vlooiën bij apen.

De waardering van het beschrijvend vermogen van het lexicaal archief

Dit soort dagelijkse gesprekken, en ook de geschreven stukken, vormen een soort continue 'survival-test'. Talige uitdrukkingen, bijvoorbeeld egoïstisch, agressief of verlegen, die hun nut bewezen hebben door vaak jarenlange beproeving op hun vermogen om ervaringsfeiten te representeren en daarover te communiceren, maken een goede kans op een vaste plaats in ons lexicaal pakhuis. En, hoe vaker men een eigenschap of dispositie in het gedrag van mensen aantreft, hoe groter de kans dat die eigenschap een naam krijgt en een communicatief gebruiksartikel wordt. Twee mensen die allebei zowel extra-

vert als onzorgvuldig zijn, kunnen op verschillende manieren extravert en onzorgvuldig zijn, bijvoorbeeld onbesuisd, vrijpostig of overmoedig – maar ook aan onbesuisdheid, vrijpostigheid of overmoedigheid kunnen mensen op zeer persoonlijke wijze uitdrukking geven. Dergelijke nuances zijn in een handomdraai in het lexicon te traceren.

Het voorgaande heeft geleid tot de zogenaamde *lexicale hypothese*: wanneer een eigenschap, karakteristiek, of gedrag van belang is om zich daarmee van anderen te onderscheiden, dan zal die eigenschap, de karakteristiek, of dat gedrag in de taal zijn uitgedrukt of worden uitgedrukt. Deze redenering is meerdere keren onder woorden gebracht, bijvoorbeeld door de persoonlijkheidspsychologen Cattell (1943) en Goldberg (1981), door de taalfilosoof Austin (1970), de schrijver Themerston (1974), en de psycholinguïst Miller (1991).

Door nu de aandacht te richten op wat het lexicaal pakhuis in petto heeft voor persoonlijkheid, geven we uitdrukking aan de waardering van het *beschrijvend en detaillerend vermogen van het lexicon* van de persoonlijkheid. Het archief van de alledaagse taal met dat enorm onderscheidend vermogen, vormt nu het ruwe materiaal voor de vorming van een wetenschappelijk aanvaardbaar medium voor de beschrijving van eigenschappen. Een probleem is, dat de gewone taal geen neutrale taal is. De talige elementen die de survival-test hebben doorstaan, zijn in allerlei opzichten beladen.

Gebruikswaardering

We kunnen intussen een *gebruikswaardering* van eigenschapswoorden vaststellen, waarin aspecten van sommige eerdere waarderingen samenkomen. Eigenschapswoorden zijn vaak besmet door hun milieu van ontwikkeling en toepassing. Eigenschappen worden benoemd in termen van standaarden en interesses van een bepaalde tijdsbestek. Voor sommige woorden is de betekenis bijvoorbeeld vooral gearticuleerd onder invloed van Christelijke waarden, zoals devoot, medelijden, en geduld. Verder komt bijvoorbeeld 'joviaal' uit de astrologie (onder de invloed van Jupiter), 'radicaal' uit de politiek, en 'neurotisch' uit de psychologie. Niet alleen het tijdsbestek, ook de tijdgeest is van invloed. De extravert is ooit beschreven als geestelijk armoedig en oppervlakkig en de introvert als hoogstaand en innerlijk rijk. Nu is de introvert eerder zonderling en individualistisch en de extravert energiek en gezellig. Sommige woorden worden alleen in specifieke contexten gebruikt – ze zijn regiogebonden, behoren tot een bepaald jargon of dienen een deftig doel. Woorden kunnen geheimen prijsgeven, frustreren, of kwetsen. Eigenschapswoorden kunnen als wapens worden gebruikt. Zo kunnen ze als scheldwoorden het verbale vitriool zijn waarmee soms reputaties worden geruïneerd en mensen ertoe worden gebracht elkaar naar het leven te staan (zie De Raad & Van Oudenhoven, 2005).

Het probleem is nu hoe het kaf van het koren te scheiden. Er is een definitie nodig van wat een relevante eigenschap is – hoe anders kunnen we eigenschapswoorden selecteren uit het lexicon? Bovendien moet het lexicon concreet worden gedefinieerd – waar anders moeten we uit kiezen? De laatste vraag is de minst moeilijke. Verschillende wegen staan open. We zouden, bijvoorbeeld, een groot aantal mensen kunnen vragen eigenschappen te noemen die ze aan zichzelf of aan anderen toeschrijven. Je tapt dan als het ware uit het collectief talig geheugen, dus uit het eigenlijke lexicon. Als je voldoende mensen vraagt, zal er een moment van verzadiging optreden, waarna er nageenog geen nieuwe woorden meer worden gegenereerd. Het resultaat is dan een lange lijst van woorden en uitdrukkingen die als representatief mag worden beschouwd voor het lexicon van de persoonlijkheid. We kunnen ons ook richten op het geschreven woord

(tijdschriften, boeken, kranten, en dergelijke) en proberen daaruit een zo volledig mogelijke vocabulaire samen te stellen voor de beschrijving van eigenschappen. De derde en meest gebruikte mogelijkheid wordt gevormd door de beschikbaarheid van het woordenboek – misschien wel de meest doordachte representatie van het collectieve lexicon. Generaties van lexicografen hebben zich immers ingespannen om van woordenboeken bruikbare en complete naslagwerken te maken.

Een alfabetische psychologie

Hoewel er eerder met dezelfde psycholexical intentie lijsten waren aangelegd van eigenschappen, waren het Allport en Odbert (1936) die voor de Engelse taal voor het eerst het woordenboek gebruikten en een nagenoeg volledig overzicht van ongeveer 18.000 uitdrukkingen aanlegden, waarvan uiteindelijk slechts ongeveer 1700 bruikbaar bleken voor de beoordeling. Kouwer (1963) sprak in dit verband van een *alfabetische psychologie*. Dat is een mooie naam, omdat het niet alleen duidt op een lijst met woorden, maar ook aangeeft dat het in kaart brengen van eigenschappen behoort tot de *eerste grondbeginselen* (ABC) van onderzoek naar de persoonlijkheid.

Theoretische waardering van persoonlijkheid

Een grotere zorg betreft de vraag naar een definitie van een relevante eigenschap, zodat bij het doorlopen van het woordenboek de juiste eigenschapswoorden worden geselecteerd. Het criterium van Allport en Odbert luidde dat een woord of uitdrukking het vermogen moest hebben om het gedrag van de ene persoon te onderscheiden van het gedrag van de andere persoon. Met zo'n onscherpe en ruime definitie moet ieder woord uit het woordenboek worden gewikt en gewogen. Het is daarbij goed voorstelbaar dat een Freudiaan bijvoorbeeld ontvankelijker zou zijn voor lexicale expressies van onbewuste angsten en lusten, en al het andere wat het Freudiaanse pessimisme weergeeft. De optimistische Adleriaan, daarentegen, zou eerder oog kunnen hebben voor lexicale uitdrukkingen van perfectionisme en van het sociale leven. Een typische karakterpsycholoog zou met Aristoteles mogelijk gevoeliger zijn voor moraalkarakterologische verwijzingen in de taal, en een temperamentpsycholoog zou meer letten op temperamentele eigenschappen. Juist op dit punt van de *theoretische* waardering van persoonlijkheid zijn er bij herhaling vraagtekens gezet bij de wetenschappelijkheid van de psycholexical benadering. Het volgen van een beschikbare psychologische theorie is echter geen oplossing – het zou leiden tot een beperkte en eenzijdige persoonlijkheidsvocabulaire. De psycholexical benadering dient dan ook a-theoretisch te zijn. De oplossing zou misschien hebben kunnen liggen in het gebruik van alle beschikbare psychologische gezichtspunten, maar dat lijkt praktisch onuitvoerbaar. Beter is daarom de definitie van een eigenschap inderdaad zo ruim te houden dat geen woord of uitdrukking wordt gemist.

De toepassing

De toepassing van een dergelijk criterium heeft een kwart eeuw terug voor het Nederlands geleid tot een verzameling van meer dan 8000 eigenschapstermen – allemaal bijvoeglijke naamwoorden (zie Brokken, 1978). Deze lijst werd gereduceerd tot de ongeveer

1200 best begrepen en meest bruikbare woorden. Honderden proefpersonen dienden zichzelf of bekende anderen te beoordelen door bij elke eigenschap aan te geven in hoeverre het op de beoordeelde persoon van toepassing was. Door vervolgens systematisch na te gaan welke eigenschappen zich in de beoordeling op vergelijkbare manier gedroegen, kon worden vastgesteld dat de eigenschappen in een vijftal daaraan ten grondslag liggende dimensies – de eerder getoonde Big Five – konden worden samengevat. De methode van dat systematisch onderzoek was zoals gebruikelijk de factoranalyse.

Internationale waardering

De alfabetische psychologie – met de bijbehorende bewerking van het lexicon, het verzamelen van persoonsbeoordelingen en de factoranalyse – is toegepast in meer dan tien zeer verschillende talen en culturen, Germaanse, Latijnse en Slavische talen, maar ook in het Hongaars, het Koreaans, en het Filippijnse Tagalog (zie De Raad e.a., 1998; Ashton e.a., 2004). Het mag gerust een mirakel worden genoemd dat in zulke verschillende talen en culturen de eigenschappen telkens door ongeveer vijf dimensies konden worden samengevat en dat ze ook telkens sterk leken op de Big Five. De gelijkenissen vallen althans veel meer op dan de verschillen. De grootste overeenkomsten vonden we overigens tussen Nederlands en Hongaars en tussen Nederlands en Italiaans. De overeenkomsten en verschillen houden kennelijk geen rekening met familieverwantschappen tussen talen.

Hanteren we echter strikte criteria van vergelijking tussen culturen (zie De Raad & Peabody, 2005), dan blijken eigenlijk niet meer dan drie van de Big Five dimensies nagenoeg identiek te zijn over culturen. Dat zijn Extraversie, Vriendelijkheid en Zorgvuldigheid. Deze drie zouden met recht universeel kunnen worden genoemd. Emotionele stabiliteit en Intellect komen niet in alle talen in coherente vorm voor. Ik beperk me even tot Intellect. Voor het Amerikaans-Engels zijn daarbij bijvoorbeeld de eigenschappen creatief, artistiek, en intelligent kenmerkend, voor het Duits de eigenschappen ingenieus, getalenteerd, en intelligent, voor het Tsjechisch de eigenschappen intelligent, beschaafd en efficiënt, voor het Italiaans de eigenschappen non-conformistisch, progressief en origineel, en voor het Nederlands onafhankelijk, kritisch, progressief en veelzijdig. Het zou gepast zijn het enthousiasme over de universaliteit van de Big Five enigszins te temperen. Het Big Five model, in concept al een jaar of vijftig beschikbaar, was gewoon een te vroeg geboren kind. Prompt na de presentatie werd er universaliteit toegedicht aan het model. Een van de grootste problemen was vervolgens dat opeenvolgende onderzoekers zich vaak schuldig maakten aan cirkelredeneringen: er werd verondersteld wat nog moest worden aangetoond. Als in nieuw materiaal de dimensie Emotionele stabiliteit niet echt aanwezig was, maar wel een facet ervan, en Emotionele stabiliteit werd verwacht, dan was er een goede kans dat het facet geïnterpreteerd werd als Emotionele stabiliteit.

Wanneer men het onderscheidend vermogen van het Big Five model in een bepaalde taal of cultuur apprecieert, is er niks tegen om het model daar te blijven gebruiken. Problemen ontstaan alleen wanneer men het model wil exporteren. Meer algemeen zou in elke taal een vijfdimensionaal model kunnen bestaan, maar slechts drie dimensies worden crosscultureel gedeeld. Er is dan een variatie aan additionele twee of misschien meer dimensies, waarvan sommige frequenter voorkomen dan andere.

Het bijzondere is dat nagenoeg alle psycholexicale studies die ieder voor zich hebben geleid tot een benadering van het Big Five model, gebruik gemaakt hebben van slechts een deel van het expressief vermogen van de taal – namelijk het bijvoeglijk

naamwoord. Dat lijkt een logische keuze omdat bijvoeglijke naamwoorden gebruikt worden om kwaliteiten aan objecten (en dus ook mensen) toe te kennen. Het is echter louter een grammaticaal argument. Psycholexicaal gaat het niet om het bijvoeglijk naamwoord zelf, maar om woorden die bijvoeglijk kunnen functioneren – dat zijn alle woorden door middel waarvan we goed kunnen communiceren over min of meer stabiele eigenschappen van mensen. Dat zouden evengoed zelfstandige naamwoorden kunnen zijn, zoals in "is een klaploper" of "is een charmeur", werkwoorden, zoals in "is iemand die mensen aanspoort" of "is iemand die zich vaak verveelt", en bijwoorden, zoals in "iemand die sappig kan vertellen".

Waardering van de Big Five

De eerste Nederlandse psycholexicale studie is inmiddels dertig jaar oud, op zich al reden genoeg om die studie opnieuw te doen, want taal verandert en betekenissen verschuiven. De studie is nu inderdaad opnieuw gedaan, met als belangrijkste reden toch het zoveel mogelijk uitputtend gebruiken van wat de taal biedt. Uitgaande van een gecomputeriseerd bestand van een woordenboek, is via een aantal tussenstappen een lange lijst van tienduizenden uitdrukkingen teruggebracht tot een uiteindelijke lijst met 2365 uitdrukkingen die moet worden opgevat als een adequate representatie van alle persoonlijkheidsrelevante aspecten in het lexicon. Hierop zijn van meer dan 1000 personen beoordelingen van zelf en van anderen verzameld. Nog niet alle gegevens zijn verwerkt. Factoranalyse is toegepast op substantieel deel van de gegevens, wat heeft geleid tot interessante bevindingen. Een vraag was natuurlijk of de Big Five dimensies ook in deze nieuwe gegevens waren te vinden.

De meeste van de woorden en uitdrukkingen uit het onderzoek van dertig jaar geleden maakten ook deel uit van deze nieuwe lijst. Dat zijn dezelfde eigenschapswoorden maar nu met nieuwe beoordelingsgegevens uit een nieuw tijdperk. Op dat deel is eerst apart factoranalyse uitgevoerd, met als resultaat dat de Big Five dimensies vrijwel ongeschonden terugkeren, inclusief de wispelturige vijfde dimensie met de typerende rebelse en progressieve eigenschappen.

Gebruiken we echter de gegevens voor alle 2365 woorden en uitdrukkingen, dan verschuiven de rebelse, progressieve, intellectuele en creatieve eigenschappen naar de achtergrond, om plaats te maken voor andere, gewichtiger dimensies van persoonlijkheid die in de psycholexicale traditie eerder onbelicht waren gebleven. Ik stel hier nu niet vijf, maar acht dimensies voor als kandidaten voor een neo-persoonlijkheidsmodel. Hiervan hebben vier hun sporen al verdiend, namelijk Extraversie, Vriendelijkheid, Zorgvuldigheid, en Emotionele stabiliteit. Daaraan worden toegevoegd: Kwaadaardigheid, Eerlijkheid, Misdadigheid en Sensatiezucht (figuur 3).

Deze nieuwe vier zullen het bij verdere analyse en replicatie onderzoek mischien niet alle overleven, maar op het eerste gezicht lijken ze alle relevant.

Kwaadaardigheid is gebaseerd op uitdrukkingen als "bedriegt mensen", "vandalistisch", "destructief", "gevaarlijk", "wreed", en hun tegenhangers. Het is een dimensie met een zeker sociaal-maatschappelijk belang.

Eerlijkheid is gebaseerd op uitdrukkingen als "respecteert anderen", "discreet", "rechtvaardig", "integer", en hun tegenhangers. Eerlijkheid was al in een aantal talen geïdentificeerd als mogelijk zesde dimensie na de Big Five.

Misdadigheid is gebaseerd op uitdrukkingen als "steelt", "gewelddadig", "wetteloos", "gestoord", en hun tegenhangers. Deze dimensie vertegenwoordigt ook duidelijk

pathologische aspecten. psychologische kanten.	Misdadigheid/Pathologie	heeft	interessante	klinisch-
Extraversie	open opgewekt spraakzaam energiek	<i>versus</i>	gesloten teruggetrokken afstandelijk zwijgzaam	
Vriendelijkheid	geduldig tolerant mild behulpzaam	<i>versus</i>	bazig heethoofdig heeft het laatste woord wil gelijk hebben	
Zorgvuldigheid	secur komt verplichtingen na werkwillig effectief	<i>versus</i>	doet dingen half laks chaotisch onnauwkeurig	
Emotionele stabiliteit	zelfverzekerd paniekbestendig hakt knopen door krachtdadig	<i>versus</i>	bangelijk nervuus onzeker besluiteloos	
Kwaadaardigheid	vandalistisch destructief gevaarlijk wreed	<i>versus</i>	handelt instinctief sensueel impulsief expressief	
Eerlijkheid	betrouwbaar rechtvaardig integer Oprecht	<i>versus</i>	vleier houdt je voor de gek handelt uit winstbejag mooiprater	
Misdadigheid / pathologie	steelt gewelddadig wetteloos gestoord	<i>versus</i>	tweeslachtig heeft zelfspot biedt tegenwicht rationaliseert vaak	
Sensatiezucht	waaghals wild neemt risico's leidt turbulent leven	<i>versus</i>	beleefd houdt van rust lafaard speelt op safe	

Figuur 3. Acht persoonlijkheidsdimensies

Sensatiezucht, tenslotte, is gebaseerd op uitdrukkingen als "waaghals", "wild", "roekeloos", "neemt risico's", en hun tegenhangers. Sensatiezucht vertegenwoordigt facetten van Sensation-Seeking, een dimensie die buiten het psycholexicaal onderzoek de nodige aandacht heeft gekregen. Vooralsnog een mooie oogst, met interessante aanknopingspunten voor toegepaste velden van de psychologie.

Situatieve waardering van persoonlijkheid

Een veel gehoord bezwaar bij de beoordeling van zelf of anderen op zulke algemene eigenschappen als bijvoorbeeld spraakzaam of zenuwachtig is dat zo iets moeilijk is, omdat het van de situatie af zou hangen. Dat is misschien zo, maar bij andere eigenschappen, zoals stipt of brutaal, doet dat probleem zich eigenlijk niet voor. Stipt heeft immers altijd te maken met het nakomen van afspraken, en brutaal verwijst altijd naar gedrag ten opzichte van een meerdere. Uit voorlopige analyses blijken beoordelingen op eigenschappen,

zoals spraakzaam en zenuwachtig, afkomstig van de temperamentale dimensies Extraversie en Emotionele stabiliteit, afhankelijker te zijn van situatieve informatie dan beoordelingen op eigenschappen, zoals stipt of brutaal, van de karakterdimensies Zorgvuldigheid en Vriendelijkheid. Dit moet nader worden onderzocht omdat toevoeging van situatieve informatie aan eigenschappen waar nodig, uiteindelijk kan leiden tot betrouwbaardere beoordelingen.

Tot slot

Mensen verschillen van elkaar; dat is net zo'n gemakkelijk cliché als te zeggen dat mensen eigenlijk allemaal gelijk zijn. Beide zijn waar al naar gelang het perspectief. Vanuit het perspectief van de individuele verschillen is het van het grootste belang over een medium te beschikken dat het mogelijke maakt die verschillen tot in detail in kaart te brengen. Het psycholexicaal paradigma biedt daartoe volop de gelegenheid. Die gelegenheid is echter tot nu toe eenzijdig benut; dat is niet bevredigend. Hoewel eigenschappen verwijzen naar gedrag in situaties, wordt in vragenlijsten het gedrag doorgaans gemakkelijk opgeroepen door de eigenschap, maar blijft de situatie vaak impliciet. Ook dat is niet bevredigend. Ten behoeve van accurate beoordelingen van persoonlijkheid dient het descriptief vermogen van het lexicon zo volledig mogelijk te worden uitgebuit; niet alleen het gewone, maar ook het ongewone moet een plaats krijgen. In sommige contexten bestaat de neiging tot nivelleren van de verschillen in persoonlijkheid. Eigenschappen die anders zijn dan die van jezelf worden soms als storend ervaren. Een introvert op je feest is soms net als een haar in je soep. Het onderscheid is echter ook een uitdaging, en ze vormt een continue bron voor het gesprek. Het hoofdmotief voor deze oratie is eigenlijk de appreciatie van verschillen tussen mensen. Dat u dat maar weet.

Het is nu duidelijk dat verschillen in persoonlijkheid stevig genetisch-biologisch zijn verankerd. Toch is er behoorlijke speelruimte; er zijn veranderingen mogelijk, vooral in gedrag. Persoonlijkheid is ook een vaardigheid. Een uitputtend overzicht van eigenschappen geeft meer mogelijkheden tot realisering van een bepaalde persoonlijkheid. Zowel biologische kenmerken als gedragingen kunnen daarbij fungeren als rekwisieten. De maritieme metafoer van de biologische *verankering* van persoonlijkheidseigenschappen is zo gek nog niet. Je kunt voor anker gaan waar je wilt of waar het wordt toegestaan; je kunt ook het anker lichten en het elders uitgooien. Ook als je voor anker bent, kunnen de omstandigheden je behoorlijk heen en weer slingeren; en eigenschappen kunnen een anker van troost zijn.

Ik ben het college van bestuur van deze universiteit, het bestuur van de Stichting Groninger Universiteitsfonds, en het bestuur van de faculteit PPSW bijzonder erkentelijk voor het instellen van deze bijzondere leerstoel en voor het in mij gestelde vertrouwen. Ik wil vooral ook Jos ten Berge en Wim Hofstee bedanken voor hun actieve bemoeienis in de totstandkoming van deze leerstoel.

Ik heb de vakgroep Differentiële Psychologie, Methodologie en Geschiedenis in de huidige en vroegere gedaantes steeds ervaren als forum en als biotoop, een plaats van discussie en een natuurlijke plaats van werk en ontwikkeling. Theoretisch en fundamenteel onderzoek gedijt het beste in een dergelijke omgeving. Ik prijs mij gelukkig met de collega's van DPMG die elkaar de ruimte geven een eigen passie te spelen en die vanuit zeer uiteenlopende invalshoeken dit biotopisch forum mogelijk maken.

In "Psychologie tussen mysterie en model" (1994) beschreef Wim Hofstee een leermeester als een soort vaderfiguur, in zijn geval oudere broer, die een onuitwisbare indruk op je maakt. Het is misschien niet zozeer de onuitwisbare indruk, maar eerder het – soms terloopse – commentaar, de suggestie, de kritiek en de uitdaging waardoor je weer even van je stuk wordt gebracht, waarmee Wim zelf de rol van leermeester bij uitstek betekenis heeft gegeven. Ik had mij geen betere leraar kunnen denken.

Ik heb gezegd.

Verwijzingen

- Aldington, R. (1925). *A book of 'characters'*. George Routledge & Sons Ltd., London.
- Allport, G.W. & Odbert, H.S. (1936). Trait-names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47 (1, Whole No. 211).
- Ashton, M.C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., De Vries, R., Di Blas, L., Boies, K. & De Raad, B. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: Solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 356-366.
- Austin, J.L. (1970). *Philosophical Papers*. Oxford University Press, London.
- Brokken, F.B. (1978). *The language of personality*. Unpublished doctoral dissertation. Krips, Meppel.
- Canetti, E. (1975). *De oorgetuige*. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam.
- Cattell, R.B. (1943). The description of personality: Basic traits resolved into clusters. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38, 476-507.
- De Raad, B. & Peabody, D. (2005). Cross-culturally recurrent personality factors: Analyses of three factors. *European Journal of Personality*, in press.
- De Raad, B., Perugini, M., Hrebickova, M. & Szarota, P. (1998). Lingua Franca of personality: Taxonomies and structures based on the psycholexical approach. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 212-232.
- De Raad, B. & Van Oudenhoven, J.P. (2005). Personality terms of abuse in three cultures: Type nouns between description and insult. *European Journal of Personality*, in press.
- Diderot, D. (1959). *De neef van Rameau*. De Bezige Bij, Amsterdam.
- Dunbar, R. (1997). *Vlooiën, roddelen en de ontwikkeling van taal*. Ambo, Baarn
- Goldberg, L.R. (1981). Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. In L. Wheeler (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology*, Vol. 2 (pp. 141-165). Sage, Beverly Hills.
- Gontsjarov, I.A. (1938). *Oblomov*. Wereldbibliotheek B.V., Amsterdam.
- Hofstee, W.K.B. (1994). Psychologie tussen mysterie en model. In G. Gritter (Red.), *...waarvan akte; Groninger geleerden en hun fascinatie voor de wetenschap* (pag. 38-46). Uitgeverij Passage, Groningen.
- Kouwer, B.J. (1963). *Het spel van de persoonlijkheid*. Erven J. Bijleveld, Utrecht.
- Miller, G.A. (1991). *The science of words*. Scientific American Library, New York.
- Nescio (1933). *De uitvreter, Titaantjes, Dichtertje, Mene Tekel*. Nijgh & Van Ditmar, Den Haag.
- Thomerson, S. (1974). *Logic, Labels, and Flesh*. Gaberbocchus, London.
- Theophrastos (vert. H.L. Van Dolen, 1991). *Karakterschetsen*. Atheneum—Polak & Van Gennep, Amsterdam.

copyright (c) 2005, B. de Raad
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de auteur.